

Kap 1 : Gudsstaten

Svenska staten har med tiden surrat sig fast vid ett antal ideologier som också blivit Bernadotternas. 1809 skulle svensken vara kristen, acceptera samhällshierarkierna & vara nöjd med sin lott:

* * *

Konungen skall alltid ”vara av den rena evangeliska läran, sådan som den, uti oförändrade Augsбургiska bekännelsen, samt Uppsala mötes beslut av år 1593, antagen och förklarad är”.

Successionsordningen 1809 §4.

Statskyrkan

Den approximativa kronologin är att Sverige fram till 1100-talet utövade asatro & därefter gradvis kristnades under den katolska kyrkan. 1527 blev Sverige protestantiskt & 1593 vid Uppsala möte blev det Lutheranskt enligt den Augsбургiska trosbekännelsen av den 25 juni 1530. I egenskap av statschef var kungen kyrkans främste medlem och överhuvud, men någon statlig teologisk styrning förekom inte – förmodligen på grund av det teologiska motståndet mot att blanda ihop världslig & andlig makt, den så kallade två-regements-läran. Alla kyrkligt anställda var dock statliga tjänstemän & sorterades i denna sin egenskap under ecklesiastik-departementet. Som statliga ämbetsmän var de tvungna att följa regeringsbeslut i det som staten definierade som icke-teologiska ordningsfrågor. Kyrkans politiska motstånd tog sig av den anledningen religiösa uttryck. Under upplysningstiden kämpade man mot förnuftsströmmen (neologin) & mot Gustaf III:s toleransedikt från 1781. Toleransen omfattade utlänningar så länge som de i någon mening var kristna. Karl Johan utvidgade 1838 toleransen till att även gälla mosaiska trosbekännare. Detta togs utomordentligt illa upp. Samtliga statsråd som sanktionerat beslutet, sammanlagt 17 personer, ställdes 1840-42 inför riksrett men frikändes efter segslitna förhandlingar. Händelsen är ihågkommen genom att krönikören Magnus Crusenstolpe tolkade den som att Karl Johan själv var jude.

Från 1809 delade kung & riksdag på huvudmannskapet för kyrkan. Regenten var då inte längre kung av Guds nåde, hade egentligen i sin egenskap av Lutheran aldrig varit det, men traditionen fortlevde ytterligare en tid. 1809 års stora nyhet (§16 i regeringsformen) var att religionstvånget enbart skulle gälla kungen & ämbetsmännen, inte folket, som fick tro på vad de ville så länge det inte alltför uppenbart avvek från den rena evangeliska läran. Religionsfrihet i någon meningsfull version var det dock inte frågan om förrän Dissenterlagen 1860:

”Religionsfrihetsfrågan blev på nytt aktuell genom Oscar I:s trontal under riksdagen 1856–1858. Kungen uppmärksammade ett pågående fall av landsförvisning där Svea Hovrätt senare dömde sex kvinnor till landsförvisning för att ha konverterat till Romersk-katolska kyrkan år 1858. Fallet hade behandlats sedan 1851 då en anmälan inkom till Överståthållarämbetet om att många barn uppfostrades i en katolsk skola och flera kvinnor hade konverterat till katolicismen.

...

Kungens trontal om religionsfrihet i början av riksdagen 1856–1858 kom som en överraskning för många. Religionsfrihetsfrågan sågs generellt inte längre som aktuell inom svensk politik, bortsett från förespråkarna för de religiösa minoriteterna. Kungen hade ännu viss makt såsom överhuvud för både stat och kyrka, men denna makt förekom endast i samråd med statsrådet. I detta trontal hade kungen agerat på egen hand, vilket visar kungens djupa intresse för frågan.

Kungen föreslog att riksdagen skulle vidga religionsfriheten, vilket han baserade på två

argument. Dels ansåg han att det var i enlighet med protestantismens anda att vara vidsynt vad gäller andras andliga tro genom att förespråka religionsfrihet och fri religiös utövning, dels markerade han att det var i enlighet med grundlagen, d.v.s. 16 § RF 1809, att införa detta. Referensen till 16 § antyder att kungen dessutom var medveten om att det var hans uppgift att säkerställa denna religionsfrihet.”¹

Den allmänna meningen var att Oscar I hade låtit sig påverkas av sin hustru som var aktiv katolik, men det har aldrig gått att leda i bevisa. Det är lättare att se det som ett sista utslag av Oscar I:s liberala reformagenda.

*

År 2000 skildes kyrkan från staten. Carl Gustaf tillfrågades vid tillfället om han ville ändra i successionsordningens religionskrav, men han föredrog att låta ”religionstvånget” bli kvar som tradition. Det är nog inte lika oskyldigt som det verkar. Den svenska nationalkänslan förefaller ibland som fantomsmärtor efter den svenska statskyrkan:

När det gäller religionens betydelse vill William Ramp (2014) dra paralleller till sociologen Émile Durkheims religionsforskning. Durkheim ansåg kungen oundgänglig som ”halvreligiös” nationssymbol. Abstrakta begrepp måste på något sätt förankras i en konkret verklighet & som ett kollektivt minne. För det passade kungen bra. Religionens försvagade ställning komplicerade dock saken. Kungens unika ställning måste dock i modern tid även motiveras genom konkreta prestationer & balanseras av ”motberättelser”: Han är som oss, men ändå inte.

Håkansson (2012: ss. 74-76) sammanfattar det svenska religiösa ceremonielet 1858-2012 vid dop, begravning, kröningar m m som att det före 1973 finns en tydlig koppling mellan religionen, maktlegitimeringen & den nationell identiteten. Efter 1973 hade religionen blivit utanverk & ceremonielet (eller massmedias beskrivning av det) snarare kopplat till historien, traditionen, familjen & samhällsnormerna. Statsvetaren Cecilia Åse (2009: ss. 99-112) har samma tolkning.

Med statskyrkan borta har kungahuset växlat om till en form av ekumenik. Carl Gustaf är visserligen Lutheran, men har deltagit i muhammedanska och judiska religiösa ceremonier. Silvia har samma inställning. Förordet till hennes bönbok (2009) lyder:

”Detta är en kristen bönbok men det skulle glädja mig om också bekännare av en annan tro än den kristna här kan finna böner eller uttryck som kan förena oss alla som människor i vårt land.” I enlighet därmed innehöll boken Fader vår och Herren välsigne oss på en mängd språk som talas i Sverige: Svenska, tyska, engelska, franska, spanska, brasiliansk portugisiska, finska, nord-, lule- & sydsamiska, arabiska och syrianska/arameiska. Silvias förhoppning var att alla skulle finna sig tillrätta i vårt fredliga land.²

*

Arvsmonarkin

Fr o m Gustav Vasa var Sverige en arvsmonarki. Stor möda lades vid att legitimera successionen. Argumenten liknar dem i Ernst Kantorowicz (1957) “The king's two bodies” om arvsmonarkins religiösa rötter. Den motiverades juridiskt som att landets andliga essens var ingjuten i kungens

¹ Hellberg 2012: ss. 27-28.

² Drottning Silvia red. 2009.

kropp och gick i arv till efterträdaren. Liksom Jesus hade kungen två naturer. Som fysisk person dog han. Som symbol var han odödlig. Den förste arvkungen i raden, Erik XIV, lät i den andan kröna sig. Successionsstriderna tog dock överhand & det var först Gustaf II Adolf som ärvde kronan på fredlig väg.

Sekulariseringen gjorde att argumenten för en arvsmonarki måste skrivas om. Religionskravet blev 1809 en juridisk formalitet & hade väl egentligen alltid varit det. Svenska regenter har aldrig varit särskilt religiösa. Karl Johan konverterade vid ankomsten till Sverige från oengagerad katolik till lika oengagerad Lutheran. I den mån han hade en tro var det upplysningstidens tro på ett högre andligt väsen.

*

Bernadotterna har haft åtminstone en ”teologisk” konflikt. Oscar I:s ambition att få Josefina krönt till såväl svensk som norsk drottning ledde till diskussioner i båda länderna om huruvida kröning var förenlig med den Augsburgska trosbekännelsen. Politikern & biskopen Hans Riddervold i Trondheim protesterade den i två skrivelser till kyrkodepartementet som 1847 publicerades under rubriken ”Bör drottningen smörjas och krönas i Norge? – två skrivelser till det kongl. kyrkodepartementet från biskopen i Trondhjem”:

Riddervold skickade den 6 mars 1846 en skrivelse till norska kyrkodepartementet, med kontentan att bara regenten, d v s Oscar, hade rätt att krönas. Att kröna drottningen skulle ge henne en politisk roll som hon enligt den norska författningen inte hade. Oscar svarade med en skrivelse där han undrade om biskopen hade några religiösa betänkligheter, skilda från hans statsrättsliga sådana, eftersom han i så fall kunde få slippa officiera vid förrättningen. Kyrkodepartementet uppdrog även historikern professor Rudolf Keyser att snabbutreda frågan. Keyserns svar var att kröningen symboliskt uttryckte att regenten hade sin ställning av Guds nåde, inte av konstitutionen. Om drottningen kröntes blev hon symboliskt delaktig av regentens gudomligt sanktionerade makt. Den 4 maj 1846 inkom Riddervold med en svarsskrivelse att han instämde med Keyserns tolkning. Kröningen var en medeltida rit förbehållen den katolska kyrkan, som också var en världslig makt. Sakralisering genom smörjning med helig olja stred mot den protestantiska grundsynen, som den var formulerad i Augsburgska trosbekännelsen §28, om att inte blanda ihop världsliga med andliga ting. Angående sina betänkligheter var han mångordig. Jag tolkar hans tirad som att han trots teologin var villig att medverka eller åtminstone närvara vid Oscars kröning, men än inte Josefinas.³

Det är oklart om frågan någonsin var uppe till votering i Stortinget. De som var för Josefinas kröning hävdade att eftersom den bara hade symbolisk betydelse låg det i betraktarens öga vad den hade för reell betydelse. Förhandlingarna fortsatte utan resultat fram till 1853. Varken Oscar I eller Josefina kom att krönas i Norge. De sista som lät sig krönas var Oscar II & Sofia. Enligt en oklar uppgift fick han själv bekosta den. Gustaf V & Victoria avstod, men motiverade inte sitt beslut. Möjligen hade de inte råd. Att Desirée & Josefina inte blev krönta i Norge, men Lovisa & Sofia, antas tyda på att normännens vägran helt berodde på deras katolska religion, inte på några Lutheranska eller statsvetenskapliga spetsfundigheter. Den norska versionen är att de religiösa dubierna bara är rykten. Det var praktiska svårigheter som kom i vägen.⁴ Öberg (2016) hänvisar till att kröningen var en monarkisk rit, som förutsatte envælde. I ritualen ingår nämligen att riksdagen svär kungen trohet.

*

³ Aftonbladet, 1846-09-10, s. 2; Riddervold 1847.

⁴ Norén Isaksen 2019.

Ett ståndssamhälle på kristen grund

Ståndssamhället brukar diskuteras i termer av över- & underordning, men verkar av samtiden inte ha uppfattats på det sättet. Alla hade sina nödvändiga sociala roller:

Den lutherska samhällssynen byggde på den så kallade "hustavlan" och innebar att en person föddes till en position i samhället, som noga reglerades i förhållande till andra positioner i den så kallade treståndsläran med det "andliga ståndet", bestående av präster och åhörare, det "politiska ståndet", bestående av samhällets styresmän och undersåtar och "hushålls-ståndet" bestående av föräldrar/husbönder och barn/tjänstefolk. Varje människa ingick samtidigt i alla tre stånden. Mannen var hushållets och kvinnans överhuvud. Han var ansvarig för sitt hushålls ekonomi och medborgerliga plikter. Kvinnans högsta kallelse eller viktigaste uppgift var att vara maka och mor. Alla människor var kallade till sin plats.⁵

Samma ideologi förespråkades av stoiker som Marcus Aurelius (se kapitel 25) och har varit ett inslag i Bernadotternas plikttradition ända in i nutid. Statsvetaren Cecilia Åse (2009: ss. 67-84) beskriver det som att kungen är oskyldigt överordnad, men kräver respekt för sin roll. Eftersom enligt detta synsätt ingen råar för sin position i samhället innebär det faktiskt att även tiggaren är värd respekt. Hierarkierna är frikopplade från människovärdet. Vi är alla lika inför gud. Vi är alla fria inom de ramar som Gud har bestämt.

*

Eftersom beskrivningarna av det svenska ståndssamhället lånat drag av beskrivningarna av statarlängorna & det amerikanska slavsamhället (≈feodala storgods) är det svårt att veta hur genomsnittsbonden kände & uppträdde inför en ståndsperson. Några "ryska" exempel på att folk faller på knä har jag inte hittat, men de brukade ta av sig hatten. Det som brukar påtalas är att folket brast i vörndnad. Det fanns t ex gott om vresiga drängar, familjära betjänter & impertinenta kammarsnärter. "Familiarity breeds contempt", som engelsmännen brukade uttrycka det. Statsvetaren Cecilia Åse & etnologen Mattias Frihammar⁶ för ett resonemang om att ett sådant respektlöst uppträdande kan existera parallellt med en monarkisk ideologi. Den springande punkten är inte vörndnaden utan att en monarkist erkänner kungafamiliens särställning. Sedan fick "monarkisten" tycka vad han eller hon ville om själva personerna.

Attityden (d v s så länge parterna erkände hierarkin) var familjär utan att vara jämlik. Nutidens motsvarighet nedåt är när militären talar om "våra gubbar", chefen om "våra jäntor"; motsvarigheten uppåt (inte lika vanligt) är när soldater tillrättavisar kadetter, sekreterare förmanar sina chefer; anställda skrattar åt viktigpettrar.

Mentaliteten var särskilt vanlig inom rangregementena. Det finns en målande beskrivning av K2:s karaktär av social enklav. Regimentet rekryterade sina officerare ur högadeln och en tredjedel av manskapet var indelta soldater av den gamla stammen: "Den disciplin, som präglade detta regemente, hade intet att göra med den maskinmässiga kadaverlydnad, som från andra länder sökte sig in i svensk truppföring. Det var ett respektfullt patriarkaliskt förhållande mellan trupp och befäl. De voro jordbrukare på samma trakt, under samma Guds himmel. De voro invuxna i en självklar subordinationskänsla för sitt befäl, en utpräglad hederskänsla och en djupt rotad stolthet över det regemente de tillhörde."⁷

⁵ Lutherkompendiet 2016. <svenskakyrkansunga.se> (2019-01-01).

⁶ Åse 2009; Frihammar 2010.

⁷ Lewenhaupt 1949: s. 41.

Det patriarkala samhället

Den sociologiska termen för den lutherska samhällssynen är patriarkalism. Termen är belagd sedan början av 1800-talet, men den populära innebörden har växlat. Den nuvarande innebörden är ”mansvälde”. 1800-talets innebörd var ”husbondevälde”. 1700-talets innebörd var mera familjär: Tjänstefolket hade ställning av barn i familjen: ”De nackdelar som arbetsfolket upplevde i form av hårda arbetsvillkor och inskränkningar i den personliga friheten uppvägdes av tryggheten och samhörigheten med gården, den personliga omvårdnaden och gemenskapen.”⁸ Föreställningen att kungens samhällsroll var analog med husbonden roll i den utvidgade patriarkala familjen – att kungen hade en roll som ”landsfader” – ingick i 1900-talets ideologi om det ”nationella kungadömet” och diskuteras i det sammanhanget (se kapitel 6 & 12).

Drottningen hade en motsvarande roll som landsmoder. Charlotte Tornbjer har i sin avhandling ett långt avsnitt om de husmorskvaliteter som 1900-talets första hälft tillskrevs kungahusets kvinnor (Sofia, Victoria, Margareta, Louise & Sibylla) i egenskap av ”nationella mödrar”. Hon sammanfattar:

”När drottningen kallades landsmoder och representerade svensk nationell gemenskap var det inte som person, utan som symbol i offentligheten. Drottningen tillskrevs de symboliska egenskaper moderskapet stod för, det vill säga omvårdnad och ett försonande sinnelag. Men hennes egenskaper gjordes också till förebild för landets kvinnor och hennes agerande uppfattades som normativa utsagor om hur en moder skulle vara. Kungafamiljen som en vanlig, privat familj blev följaktligen till ett nationellt ideal under perioden. Därigenom gled det privata och offentliga samman, inte minst i veckopressens rapportering om kungafamiljen. Den blev både en del av en svensk nationell gemenskap och därmed en förebild för hur människor skulle leva sina liv, och en symbol för den. Om en svensk nationell gemenskap uppfattas som ett folkhem som även inbegriper kungen och drottningen som landsfader och landsmoder får begreppet i de svenska tidningarna både en jämlik och patriarkal prägel. Jämlik därför att man oupphörligen lyfte fram de kungligas anspråkslöshet och deras demokratiska sinnelag. Patriarkal eftersom kungen trots talet om jämlikhet framställdes som en god husbonde, eller rättare sagt en landsfader för sitt folk.”⁹

Det har varit svårt att verifiera denna anslående bild. Den stämmer så långt som att alla de svenska kronprinsessorna hade någon form av husmorsutbildning, men så vitt jag vet har ingen någonsin kommit på idén att utgjuta sig över drottning Victorias matlagningskonst eller milda & förlåtande sinnelag. I själva verket är hon (men framförallt hennes mor) exempel på att patriarkaliska samhällen ibland delegerade avsevärd makt åt kvinnor som ansågs förtjänta.

⁸ Harnesk 1986: s. 328; Pleijel 1987; Harnesk 1987.

⁹ Tornbjer 2002: ss. 163-164.

Referenser

- *Frihammar, Mattias. (2010). *Ur svenska hjärtans djup : Reproduktion av samtida monarki*. Stockholm: Carlsson förlag.
- *Harnesk, Börje. (1986.) *Patriarkalism och lönearbete: teori och praktik under 1700- och 1800-talen*. I: *Historisk Tidskrift*, 1986: ss. 326-355.
- *Harnesk, Börje. (1987.) *Den föränderliga patriarkalisten*. I: *Historisk Tidskrift*, 1987: ss. 235-238.
- *Hellberg, Fredrik. (2012.) *Religionsfriheten i Sverige 1809-1951*. Linköpings universitet: Institutionen för Kultur och Kommunikation. Religionsvetenskap.
- *Håkansson, Joel. (2012.) *För Sverige i tiden? En studie om den svenska monarkins relation till samhället och sekulariseringsprocessen mellan 1858-2012*. Linnéuniversitet: Institutionen för religionsvetenskap. <lnu.diva-portal.org> (2019-01-01).
- *Kantorowicz, Ernst H. (1957.) *The king's two bodies: a study in mediaeval political theology*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- *Lewenhaupt, Knut. (1949.) *Folke Bernadotte som officer*. I: Lindfors red. 1949: ss. 36-44.
- +Lindfors, Torsten. (red.) (1949.) *Folke Bernadotte af Wisborg : Svensken och världsmedborgaren*. Stockholm: Lindfors bokförlag AB.
- *Mamonova, Natalia. (2016.) *Naive Monarchism and Rural Resistance in Contemporary Russia*. I: *Rural sociology*, 2016:3, ss. 316-342 (Vol. 81.)
- *Norén Isaksen, Trond. (2019.) *A useless ceremony of some use: a comparative study of attitudes to coronations in Norway and Sweden in the nineteenth and twentieth centuries*. I: *Woodacre m fl.* red. 2019: ss. 249-264.
- *Pleijel, Hilding. (1987.) *Patriarkalismens samhällsideologi*. I: *Historisk Tidskrift*, 1987: ss. 221-234.
- *Ramp, William. (2014.) *Paradoxes of sovereignty : Toward a Durkheimian analysis of monarchy*. I: *Journal of Classical Sociology* 2014, vol. 14, issue 2, pp. 222–246.
- *Riddervold, Hans. (1847.) *Bør Dronninger salves og krones i Norge? : tvende Skrivelser til Det kongelige Kirke-Departement*. I: *Norsk Tidskrift for Videnskab og Litteratur*. Kristiania 1847: särtryck. <nbo.no> (2016-01-01).
- *Silvia, drottning. (red.) (2009.) *Drottning Silvias bönbok*. Stockholm: Verbum.
- *Tornbjør, Charlotte. (2002.) *Den nationella modern : Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*. Lunds universitet: Historiska institutionen.
- +Woodacre, Elena; Dean, Lucinda H S; Jones, Chris; Martin Russel E & Rohr, Zita Eva. (red.) (2019.) *The Routledge History of Monarchy*. London & New York: Routledge.
- *Åse, Cecilia. (2009.) *Monarkins makt : Nationell gemenskap i svensk demokrati*. Stockholm: Ordfront.
- *Öberg, Denise. (2016.) *Kröningsceremonier och demokratiseringen : Förändringen av svenska kröningsceremonier mellan 1772 och 1873*. Linnéuniversitetet: Historia. [C-uppsats.]